

ДО ІСТОРІЇ РОДИНИ МАКСИМА КРИВОНОСА

У публікації представлено два виявлені у фондах Російського державного архіву давніх актів документи, котрі стосуються справи «пасічника Кривоносенка» – племінника знаменитого повстанського полковника Максима Кривоноса.

Ключові слова: Максим Кривоніс, Кривоносенко, козацтво.

Ім'я героя Національно-визвольної війни або Національної революції українського народу 1648–1658 рр. Максима Кривоноса широковідоме. Черкаський полковник, наказний гетьман повстанської армії, який брав активну участь в організації виступу та в переможному поході 1648 р., позначеному славетними звитязами на Жовтих Водах, під Корсунем, Пилявцями, облогою Львова й Замостя тощо, він був оспіваний у народних думах і піснях ще за життя, про нього писали українські літописці, представники ворожого табору (польські поети та хроністи), навіть західноєвропейські (німецькі, французькі) автори. І це при тому, що М.Кривоніс раптово помер від морової пошесті в листопаді чи грудні 1648 р.

Але біографічних даних про М.Кривоноса, як і про інших учасників національно-визвольної війни, обмаль. І причина коріниться насамперед у браку джерел. Так, писаних ними універсалів і листів, за винятком гетьмана Богдана Хмельницького й певною мірою генерального писаря Івана Виговського, збереглася мізерна кількість (як правило 1–2 документи окремих полковників, у тому числі й М.Кривоноса, рідше сотників). Ще гірше з іконографією. Маємо зображення полковників Григорія Гуляницького, Півторакожука, Максима Кривоноса (це, радше, карикатура), Михайла Кричевського (посмертний портрет роботи голландського художника Абрагама Вестерфеля), Тимоша Хмельницького, і нещодавно виявлене у Чехії зображення чернігівського полковника Мартина Небаби руки, вірогідно, згаданого А.Вестерфеля. Невідомо, наприклад, де й коли народився М.Кривоніс, якою була його сім'я... Це породжує різноманітні гіпотези, а то й просто фантазії. Навіть В.Липинський свого часу віддав данину, м'яко кажучи, малодостовірним даним, уважаючи М.Кривоноса шотландцем, і у цьому вбачав коріння його начебто деструктивної політики. Звістку про шотландське походження повстанського полковника дослідник запозичив зі сповненої помилок анонімної німецької брошури 1649 р. Що вже казати про аматорів, які взагалі без будь-яких підстав оголошували М.Кривоноса характерником, приписуючи йому надприродні властивості. Не входячи тут у розгляд цього питання, відсилаємо зацікавлених до спеціальних розвідок про повстанського ватажка¹.

Крім того, нещодавно було видрукувано перший том корпусу нововиявлених в архівах документів про національно-визвольну війну², і там є чимало даних, що проливають світло на важливу роль М.Кривоноса в її початковий період,

¹ Мицик Ю.А. Максим Кривоніс // Український історичний журнал. – 1992. – №12. – С.69–79; Його ж. Кривоніс Максим // Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. – К., 1998. – Т.1. – С.164–176.

² Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. – К., 2012. – Т.1 (1648–1649 рр.). – С.158.

насамперед у визволенні Правобережної України. Є дані й про Кривоносогового брата, котрий поліг на полі бою в початковий період Пилявецької битви³. Відомо також про сина Максима Кривоноса – остропільського сотника Кривоносенка (крім того, був паволоцьким полковником (наказним?), активно діяв у Черкасах і на Волині), який відзначився при обороні Острополя 1651 р. (додаткові свідчення про нього див. у другому томі «Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.», який нещодавно вийшов друком).

Але у цілому історія родини Кривоносів – це «terra incognita» для дослідників. Тим цінніший документ, котрий проливає світло на біографію полковникового племінника, виявлений у фонді «Малоросійський приказ» Російського державного архіву давніх актів у Москві – найбільшого зібрання джерел часів середньовіччя та ранньомодерної доби. Тут зберігається велика, на 279 аркушів, справа 1689 р., в якій відклалися різноманітні документи: листування гетьмана Івана Мазепи з князем В.Голіциним, матеріали про Кримський похід, Січ, дискримінацію православної церкви уніатами, волоську політику тощо. Є й справа про «пасечника Кривоносенка». Один документ із цього зібрання (лист І.Мазепи до В.Голіцина від 10 липня 1689 р.) вже опублікував В.Станіславський, але видавець ставив перед собою інші дослідницькі завдання та не звернув уваги на цього «пасічника». Між тим, знаний російський архівіст І.Колесников, створюючи в роки війни уточнений опис фонду Малоросійського приказу (ф.229, оп.4), відзначав, що у справі згадано саме «племінника Кривоноса»⁴. До того ж інші документи, поки що неопубліковані, не залишають сумнівів, що йдеться саме про полковникового небожа (щоправда, зберігся лише їх переклад російською, зроблений у Посольському приказі, котрий не вповні ясний).

Як відомо з листа І.Мазепи до В.Голіцина, улітку 1689 р. (тобто відразу по завершенню другого кримського походу) на Дніпрі вище Кодака (сучасного Дніпропетровська) з'явилися «разбойники», «гулящие люди», котрі мали коней і ховалися на дніпрових островах у момент повернення війська з півдня. І.Мазепа, який певний час був у напружених стосунках із Січчю, писав, що послані за його наказом осавули Полтавського полку (одним із них був Гаврило Руденко, а другим, від охотницького полку, – Іван Рубан) спіймали «пасечника Кривоносенка, на которого по ведомости многих ведомо, что в его пасеке приставали те разбойники». На допиті він відповідав ухильно, що «разбойников видел [...], однако что были за люди и где они делится, того он не знает»⁵.

Із доповіді компанійського полковника Михайла Кузьмовича від червня 1689 р. стає зрозумілим, що йшлося про пасічника Левка «Щикина», «жителя орлянского», котрий «Кривоноса племянником называетца». Він доглядав за бджолами якогось Івана Зеленого із Зінькова в «крайней пасеке», і, на загальну думку довокولیшніх бджолярів, знав усе про поведінку «разбойников», а також «где обретаютца ведает, ибо в той крайней пасеке всему злomu соборище» (тобто місце збору)⁶. На питання осавулів Кривоносів племінник заявив, що якісь люди

³ Листи Івана Мазепи. – К., 2002. – Т.1. – №156.

⁴ Малоросійський приказ. – Москва, 2012. – С.167; Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф.229. – Оп.4. – Л.157.

⁵ Листи Івана Мазепи. – Т.1. – №156. – С.339.

⁶ РГАДА. – Ф.229. – Оп.1. – №202. – Л.217.

дійсно були в нього на пасіці, однак «я их не знал, какие они люди были». Удаючи простачка, бджоляр присягався: «Не знаю, где те своеволники от того времени, как у меня были, обретаются и не слышит об них нигде и по со время». Поводився Кривоносенко з викликом, заявляючи: «Ваша воля, что хотите то делайте».

Осавул І.Рубан його словам не повірив і наказав ретельно обшукати пасіку, утім нічого компрометуючого знайти не вдалося. Тут у Кривоносенка жила дружина, котру розбійники «разве они забрали с собою». Майже порожнім виявився й погріб. Однак досвідчені осавули побачили, що на цьому місці нещодавно паслися коні, приїжджало чимало вершників. На це пасічник відповів, нібито до нього привозили борошно⁷. Кінець історії, на жаль, у документі не висвітлено. Проте можна зробити висновок, що бджоляр Левко «Щикин» був племінником Максима Кривоноса, сином його брата (можливо, того самого, котрий загинув під Пилявцями), мав дружину, та, живучи на кордоні із Запоріжжям, у вільному краю, опікувався не тільки пасікою, але й практикував звичайні заняття «воровских черкас». Нижче наводимо два документи зі справи №202 (оп.4), котрі зберігаються в Москві, у Російському державному архіві давніх актів. Нерозбірливо написані слова позначено (...)*.

*Доктор історичних наук, професор Ю.А.Мицик (Київ, Україна);
доктор історичних наук, професор Санкт-Петербурзького державного університету,
директор центру з вивчення історії України СПбДУ Т.Г.Таїрова-Яковлева
(Санкт-Петербург, Російська Федерація)*

№1

**19 (9) липня 1689 р., табір військ вище Нехворощі на р. Оріль. Лист
охочекомонного полковника Михайла Кузьмовича до гетьмана Івана Мазепи**

[арк.215] В листу полковника к гетману написано:

Ясновельможный милостивый господине гетмане и благодетелю наш.

Скоро со взятием писма велможности вашей господинской господина нашего милостивого, указ взявши по указу велможности вашей господинской ис полков посколко на десять товариства посланы Иван Рубан, ясаул полку (...)* Новицкого и ходил указ велможности вашей господинской исполняя. А скоро оттуду возвратился и с рук велможности вашей господинской нарочно посылаю вовремя по писму вашей господинской нам отданном, полковнику полтавскому посылаем, чтобы до велможности вашей господинской господин полковник полтавский писмо наше пришлет, а что будет у нас каких ведомостей вашей господинской дать ведати о том милости вашей господинской объявля, Господу Богу вручаю.

Дан с табору с Орели выше Нетворощи июля 9 1689.

Велможности вашей господинской во всем желателный слуга Михайло Кузьмович полковник конный также со всеми полками конными и пехотными до услуг велможности вашей господинской [арк.216].

⁷ РГАДА. – Ф.229. – Оп.1. – №202. – Л.220.

№2

21 (11) червня 1689 р. «Роспрос» у справі пасічника Кривоноса

В роспросе написано: 1689 году июня 11.

По приказу его милости господина гетмана, как в листе его господинском написано, чтоб вновь присмотрительство было на Днепре по ево желателном радетелстве, потому что паки проявились было татарские своеволники, и тех ищущи преж от Орла до Черной реки, а от Домашковых да Тарешкова, до Протовши у Камени даж до Кошцевского перевозу ездил и невозмогл есм тех разбойников нигде сыскать. Токмо в той же службе по приказу его государском в то время с товарищи полку Полтавского будущим Гаврилом Рудянком, ясаулом пушечного снаряду того ж полку Полтавского, о тех разбойниках пасечник Скишеник, братцкими пчелами на том месте владеющий, [арк.217] з Днепра призван, а в роспросе сказал, что нигде подлиннее о тех разбойниках проведати не возможете, где кочевище, токмо когда бы еще похотел ехать в пасеку Сквашевского у пасечника Левки Щикина, жителя орлянского, от Ивана Зеленого из Зинкова, его пчелу досматриваючи, потому что обо всем их поведении знает, где обретютца ведает ибо в той крайней пасеке всему злему соборище. Тот пасечник Кривоноса племянником называетца. Другой пасечник, что у Умаников в пасеке живет, то ж слово в слово на кривоносово слово сказал. Третий Антон пасечник сказал [арк.218] у рагочовой в Проконоках, выше татарской будучи, слово в слово что и те сказали на кривоносова племянника, которых плутов видели и коней их по различным кошевищам за собою возили. [арк.219] Одного ис тех разбойников распрося с великим утраживанием, чтоб что ниесть сказал подлинно, токмо не вози, можно некоторыми мерами проведати подлинно: были ль у него или где ныне, в словах своих плутал, говорил были как и войско на Самаре было, у меня в новобогородицком в клети ватаг их Иван Цып и похвалялся пьючи горелку (...)*, было мое товариство господине брате на несколько добрых конех, токмо глупые, не знаемо чего испужались и не знамы, где с конми поделись, надобно их искать. Ево ж Ивана Цыпа товариства один казался Скомаровкива (?) Горкавы. Тое ж ватаги два человека пришли, смияся. Один Тишка и други Васка, тот сказал, что моих в Комаровке поп брат Иак[ов] же и Данило некоторыи Бронщик. [арк.220] Который своеволников сказал, тот Кривоносов племянник, что и в пасеке у меня несколькожды были токмо я их не знал, какие они люди были и ныне кленется, что никакими мерами не знаю, где те своеволники от того времени, как у меня были обретаются и не слышит об них нигде и по со время ваша воля, что хотите то делайте. Приказал жестоко то ж время товариству всю пасеку переискать, токмо не возмог ничего, как ведетца в розграблении сыскать. Сказывал, что жена была, разве они забрали с собою, а в погребѣ толки московской камяк и подвасыки с пряшками медными и вина бочка, токмо я не застал сказывал, что на двор варель отвели, а кругом пасеку везде потолкаи кочевище и дороги повыбиты в различных местех и в том отговаривался, что с мукою де к нему ездили.

This article lightening two uncovered documents in the funds of Russian State Archive of Old Acts. This documents covers the case of "beekeeper Kryvonosenko", nephew of famous insurgent colonel Maksym Kryvonis.

Keywords: Maksym Kryvonis, Kryvonosenko, cossacks.

